

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (73).092.7

ПРАВОЗАХИСНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. РЕЙГАНА В КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН

Вільцанюк О.М.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті проаналізовано зміст правозахисних ініціатив адміністрації Р. Рейгана стосовно СРСР. Розглянуто практичні наслідки втілення стратегії «поширення демократії» для радянського дисидентства. Обґрунтовано ідею про те, що концепція прав людини була використана президентом США для посилення ідеологічної конфронтації. Автором розкрито наслідки правозахисної політики на розвиток американсько-радянських відносин.

Ключові слова: права людини, стратегія «поширення демократії», адміністрація Р. Рейгана, дисиденти, американсько-радянські відносини, Холодна війна, ідеологічна конфронтація.

Постановка проблеми. В історичній науці 80-ті рр. ХХ ст. характеризуються як «епоха Рейгана». Цей період без перебільшення можна назвати одним з ключових десятиліть у новітній історії Сполучених Штатів. Політика адміністрації Р. Рейгана справила величезний вплив на хід історії багатьох держав, зокрема Радянського Союзу. З приходом до влади Р. Рейгана Сполучені Штати взяли курс на відкидання комунізму, жорстку конфронтацію з СРСР, на більш активну підтримку антирадянських сил в усьому світі. Послідовна політика республіканців, на думку більшості фахівців, стала однією з основних причин, що змусили Радянський Союз сісти за стіл переговорів у другій половині 1980-х рр., дала поштовх революційним зрушенням в ідеологічній платформі держави. В цьому контексті питання прав людини постає як одне з ключових у розумінні суті міжнародної політики того періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правозахисна тематика є важливою складовою дослідження діяльності адміністрації американських президентів останньої третини ХХ ст. Дослідження феномену концепції прав людини в зовнішній політиці Р. Рейгана входить до сфери наукових інтересів багатьох дослідників. Серед американських дослідників цьому питанню приділяли увагу Шлезінгер А. [11], що ґрунтовно проаналізував суть правозахисних концепцій у зовнішній політиці американських президентів, Марлі Д., Шеллер М., Метлок Д., що проаналізував процес завершення Холодної війни у багатьох аспектах. Важливим для розуміння зовнішньої політики США є ґрунтовна аналітична праця Г. Кіссінджера [7]. На пострадянському просторі правозахисний аспект політики Рейгана залишається малодослідженим, проте у цьому напрямку працюють, зокрема, Белєвцева С. [4], Золотих В., Барсенков А. та інші.

Мета дослідження. Дослідити механізм реалізації правозахисних ініціатив президента Р. Рейгана у радянському зовнішньополітичному векторі. Проаналізувати наслідки втілення стратегії «поширення демократії» на американсько-радянські відносини та на міжнародну ситуацію загалом.

Виклад основного матеріалу. Президентство Рональда Рейгана відоме як період відкритого протистояння США та СРСР. Розуміючи, що головна відмінність Сполучених Штатів від радянської держави полягає в ідеології, Рейган використав питання прав людини для досягнення глобальної політичної мети – послаблення та знищення ворога. Правозахисна проблема стала методом боротьби з СРСР не лише на міжнародній арені: вона підривала цілісність соціалістичної держави зсередини.

Звичайно, 40-й президент США не був першим, хто використав цю концепцію. Його безпосередні попередники також розуміли важливість питання прав людини. Річард Ніксон діяв подібним чином стосовно проблеми еміграції з Радянського Союзу. Він досяг значних успіхів у збільшенні кількості осіб, яким дозволили покинути СРСР. Джеральд Форд зробив найбільший прорив за допомогою «третьої корзини» угод в Гельсінкі. Джиммі Картер зробив права людини альфою і омегою своєї зовнішньої політики. Роблячи усе можливе для втілення проголошуваних ним ідей в життя, він досяг успіху у питаннях прав людини в СРСР. Рональд Рейган і його радники зробили ще один крок і стали трактувати права людини як засіб повалення комунізму і демократизації Радянського Союзу, що стало б ключем до загального миру.

Рейган проголосив себе борцем за демократичні цінності. У своїх численних промовах президент звертається до поняття свободи як найбільшого блага і досягнення американської цивілізації. «Свобода – це визнання того, що жодна людина, жодна установа або уряд не має монополії на правду, що життя кожної людини має нескінчену цінність» [9, с. 113]. У своїй інавгураційній промові він проголосив свою готовність боротися з її ворогами. «Що стосується ворогів свободи, тих, хто є потенційними супротивниками, вони будуть нагадувати, що мир є найвищим прагненням американського народу. Ми будемо вести переговори для нього, жертвувати заради нього; ми не будемо здаватися у боротьбі за нього, зараз або коли-небудь» [2]. Під «воро-

гами свободи» Рейган, очевидно, розуміє головну тоталітарну державу – Радянський Союз. Р. Рейган проголосив «головним принципом американської зовнішньої політики не запобігання війни, а поширення свободи через створення по всьому світу демократичних урядів і інститутів демократії, надання допомоги борцям за свободу, що чинять опір тоталітарним урядам» [4].

Рейган намагався переконати американський народ, що головним фактором у відносинах між Заходом і Сходом є «ідеологічний конфлікт», в якому мова повинна йти не про дипломатію або співвідношення сил, а про переможців і переможенних. Ідеологічну боротьбу проти Радянського Союзу він розглядав як всесвітню боротьбу добра і зла, і мету Америки він бачив у повній перемозі в ідеологічній боротьбі і знищенні комунізму [7, с. 699].

Улюбленою темою виступів Р. Рейгана була теорія американської винятковості морального права Америки взяти на себе ініціативу в керівництві всім світом. Він використовував її як зброю для повсякденної боротьби проти комунізму і посилення впливу США в усьому світі. Це лежало в основі так званої доктрини Рейгана, або доктрини неоглобалізму. У промові 22 лютого 1983 р. він говорив: «Ми викували початок нового фундаментального напрямку в американській зовнішній політиці, заснованої на беззастережному захисті наших власних безцінних вільних інститутів». На своїй першій прес-конференції він наочно продемонстрував основний напрямок доктрини. Він назвав Радянський Союз «імперією зла», оголошеною світовою спільнотою поза законом [10].

Жорстка позиція нового американського президента імпонувала радянським дисидентам. Тепер американський лідер висловлював ті переконання, яких їм не вистачало у ставленні попереднього президента Дж. Картера до американсько-радянських відносин. Дисидент Н. Щаранський у спогадах пише: «Ми розуміли, що будь-які позитивні зміни в нашому житті можуть бути лише наслідком твердої позиції Заходу, перш за все Америки, в питанні прав людини, і сподівалися, що Рейган проявить цю твердість» [12, с. 348]. Рейган, у свою чергу, бачив у дисидентах людей, на яких можна покластися у питанні послаблення та дискредитації СРСР. Тому, поруч з гуманістичними поривами, варто наголошувати і на більш прагматичній причині допомоги та захисту радянських дисидентів.

У середині 1983 р. Рейган посприяв вирішенню проблеми сімох опозиціонерів, що проживали на території американського посольства в Москві з 1978 р. Рейган заявив, що така поступка з боку генерального секретаря Юрія Андропова була б «символічним кроком» до порозуміння і встановлення зв'язку між новим генеральним секретарем і Рейганом. «Без перебільшення можу сказати, знаючи суспільну думку Америки, – заявив президент радянському послу, – що такий розвиток подій отримав би тут значно ширше й позитивне звучання, ніж навіть якась угода з іншого питання» [6, с. 545]. Дисидентам було надано право на еміграцію до Сполучених Штатів.

Але не завжди президентові вдавалося досягти поставленої цілі в питанні захисту прав людини. За свідченнями посла Добриніна, в травні 1984 р. президент під час телефонної роз-

мови просив дозволити дисидентці Олені Боннер виїхати на лікування за кордон. Проте, незважаючи на переконливі аргументи, Рейган отримав відмову. У відповіді, підписаній міністром закордонних справ А. Громико, йшлося про те, «ця дама і її спільники навмисне драматизують ситуацію в антирадянських цілях.» На що президент зауважив, що сам він не зацікавлений у погіршенні американсько-радянських відносин через Боннер. Однак галас через неї, наскільки він розуміє, просто так не припиниш, і вона буде давати про себе знати час від часу і в подальшому, враховуючи зв'язки Боннер з впливовими єврейськими колами в США [6, с. 583-584].

Усвідомлюючи, що Радянський Союз – багатонаціональна штучно створена держава, Рейган починає акцентувати увагу світової громадськості не лише на порушенні загальнолюдських прав людини в СРСР, але й на національних проблемах пригноблених народів. У жовтні 1984 р. він підписав закон про створення комісії з вивчення голоду в Україні 1932-1933 рр. Трирічна дослідницька робота комісії Конгресу США з цього питання дозволила сформулювати 19 висновків. Серед них, зокрема, й такий: Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид щодо українців у 1932-1933 рр. Варто зауважити, що, поруч з висунутими зауваженнями до радянського керівництва, комісія визнала, що «американський уряд мав достатньо своєчасної інформації про голод, але не робив жодних кроків, які могли б поліпшити ситуацію. Замість цього, адміністрація здійснила дипломатичне визнання Радянського уряду в листопаді 1933 р., відразу після Голодомору» [1].

Одним із методів здійснення правозахисної діяльності був обмін радянських шпигунів на опозиційно налаштованих діячів. У 1986 р. було звільнено Юрія Орлова – дисидента, політв'язня – в обмін на радянського шпигуна Геннадія Захарова. Ось як про ці події згадує сам Орлов: «В Америці заарештували радянського шпигуна Захарова. Щоб його виручити, в Москві підлаштували провокацію і заарештували американського журналіста Нікола Данилова. Рейган відмовився обмінювати шпигуна на заручника. Тоді вони почали торгуватися, кого додати до заручника. І, нарешті, прийшли до угоди «про звільнення такого собі Орлова» [8, с. 304].

Того ж року відбувся обмін шпигунів з різних країн соціалістичного блоку на громадян ФРН, Чехословаччини та дисидента Натана Щаранського, який був заарештований в 1977 р. за звинуваченням у державній зраді. У спогадах він свідчить: «американці наполягли на тому, щоб мене звільнили окремо від інших, бо я не шпигун» [12, с. 383].

За спогадами Юрія Орлова, американський президент не забував і про долю найвідомішого радянського дисидента Андрія Сахарова. Перед зустріччю з Горбачовим в Рейк'явіку Рейган радився з Орловим, як допомогти Сахарову. Він планував домогтися для нього можливості емігрувати з СРСР. «Наскільки я знаю, сам Сахаров не просив дозволу покинути країну. У випадку Сахарова – відповів дисидент – краще вимагати не виїзду, а просто звільнення – з правом самому вибрати де жити, в Москві чи в іншому місці» [8, с. 306]. В грудні того ж року дисидента

було звільнено з горьковського заслання і дозволено повернутися до Москви.

Вказані вище дипломатичні успіхи США у питанні прав людини були наслідком зміни ідеологічної платформи всередині СРСР, яка сталася внаслідок приходу до влади генерального секретаря Михайла Горбачова. Кроком до зближення двох держав-антагоністів стали зустрічі очільників СРСР та США в Женеві (листопад 1985 р.), Рейк'явіку (жовтень 1986 р.), Вашингтоні (грудень 1987 р.), Москві (травень 1988 р.). Паралельно з переговорами щодо стратегічних озброєнь обговорювалися і гуманітарні проблеми, особливо питання про права людини. Як відомо, в перший день зустрічі в Рейк'явіку президент Рейган передав Горбачову список осіб, які, на думку президента, потребують захисту їх прав [3].

1988 р. у Москві відбулася зустріч президента з лідерами руху опору-політв'язнями, правозахисниками. Серед присутніх було багато українських дисидентів. «Ми були удостоєні великої честі, коли нас, представників громадських організацій і рухів, було прийнято президентом однієї з наймогутніших держав світу – далекоглядним і розумним політиком Рональдом Рейганом. Це був сміливий, рішучий крок, і дуже результативний, як виявилось в майбутньому. Мабуть, ні один президент США до нього та після не розумів так ролі України в минулій історії, як і важливості її присутності як суб'єкта історичних відносин для майбутнього співжиття народів і держав» – згадує політв'язень М. Горинь [5].

Відомо, що Рональд Рейган був віруючою людиною. Він вважав можливість вільно висловлювати свої релігійні переконання одним з базових прав людини, яке має захищатися державою. Тому, здійснюючи політику захисту людських прав в СРСР, він дбав про поліпшення становища віруючих людей, релігійних громад у Радянському Союзі. Рейган усвідомлював, що атеїзм є здебільшого лише офіційною партійною ідеологією, а не основою світогляду радянських людей. Роблячи ставку на те, що для середньостатистичної радянської людини релігія залишається важливою частиною життя, президент часто наголошував на релігійності американців, вочевидь, для підкреслення схожості ціннісних орієнтирів двох народів, і для наголошення хибності офіційної радянської ідеології та її існування як такої. «Американці – один з найбільш релігійних народів світу. Вони прагнуть поділитися цим даром з іншим світом тому що знають, що свобода, як і саме життя, дається не в якості нагороди, це дар Божий» [9, с. 113].

Як зазначає Шлезінгер А., «глибинна філософська відмінність між Радянським Союзом і Сполученими Штатами лежить саме в області прав людини. Прихильність до індивідуальної свободи і гідності людини постійне джерело привабливості Америки для світу». Шлезінгер також вдало цитує Сахарова: «Глобальний характер

американської кампанії за права людини особливо важливий, маючи на увазі спробу застосування єдиних правових і моральних критеріїв до порушень прав людини в будь-якому регіоні світу» [11, с. 156].

В ході візиту Рейгана до Москви в травні 1988 р. відбулася його зустріч зі студентами Московського державного університету. Однією з ключових тем виступу президента було питання свободи як цінності. Він наголосив на тому, що «ключем до прогресу є свобода – свобода думки, свобода інформації, свобода спілкування». «Ми, американці, не приховуємо своєї віри в свободу. По суті, це свого роду національне захоплення...». Президент розповів радянській молоді про основи демократії в США, принципи вільного ринку та наголосив на важливості дотримання прав людини в його країні. Крім того, Рейган акцентував увагу на тому, як мають будуватися стосунки в багатонаціональній державі. На завершення промови, глава США висловив надію на покращення стосунків між їх державами та плідну співпрацю в усіх сферах життя [9, с. 109-117].

Аналізуючи, як змінився підхід Рейгана до американсько-радянських відносин, можна сказати наступне. На початку перебування його адміністрації в Білому домі йшлося про непримирненість двох держав та про важливість подолання ворога шляхом нарощування воєнного потенціалу та жорсткості в міжнародних відносинах. А вже на початку другого терміну перебування в Білому домі орієнтири дещо змінилися. Рейган зробив ставку на порозуміння, на терпимість і на поступовий вплив на свідомість як правлячих кіл СРСР, так і радянського народу. Не останню роль у цьому відіграв прихід до влади Михайла Горбачова – особи, що прагнула змін. Не виключено, що його курс на гласність на демократизацію був наслідком впливу на нього американського президента.

Отже, у зовнішній політиці Рейган і його найближче оточення відкрито відмовилися від політики розрядки і взяли курс на «пряме протиборство» з СРСР, на ослаблення соціалістичної системи всіма можливими засобами. Суттю його правозахисної діяльності була різнобічна допомога радянським дисидентам та пропаганда демократичних цінностей. Серед методів, якими користувався президент, був тривалий діалог з радянським режимом задля знаходження способів розв'язання проблем, що ставила перед світом Холодна війна. Очевидно, що активне застосування президентом концепції прав людини мало на меті послаблення та розхитування ідеологічної системи всередині Радянського Союзу. Вже менше ніж через три роки після того, як Рейган залишив Білий дім, головний ворог США припинив існування. Тому можна стверджувати, що зовнішня політика адміністрації Рейгана, зокрема правозахисний її аспект, мали неабиякий вплив на міжнародне становище у світі.

Список літератури:

1. Findings of the Commission on the Ukraine Famine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faminegenocide.com/resources/findings.html>
2. Ronald Reagan: Inaugural Address [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=43130>

3. Secret Documents from U.S. and Soviet Archives on the 1986 Reagan-Gorbachev Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB203/index.htm>
4. Белевцева С. Н. Выработка механизма влияния на демократизацию советского общества: взаимодействие ветвей власти в период второй администрации Рейгана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vyrabotka-mehanzima-vliyaniya-na-demokratizatsiyu-sovetskogo-obschestva-vzaimodeystvie-vetvey-vlasti-ssha-v-period-vtoroy>
5. Борець з «імперією зла»: Рональд Рейган у спогадах українських дисидентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/reagan-ua-dissidents-2011-02-04-115313259/238441.html>
6. Добрынин А. Сугобо доверительно: посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.) / А. Добрынин. – М.: «Автор», 1996. – 687 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
8. Орлов Ю. Ф. Опасные мысли: Мемуары из рус. Жизни / Ю. Ф. Орлов. – М.: Аргументы и факты, 1992. – 349 с.
9. Рейган Р., Тэтчер М. Англосаксонская мировая империя / Р. Рейган, М. Тэтчер. – М.: Алгоритм, 2014. – 288 с.
10. Хидояттов Г. А. Дипломатия XX века. Часть II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goga-hidoayatov.narod.ru/2part6.html>
11. Шлезингер-мл. А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер-мл. – М.: Прогресс-академия, 1992. – 688 с.
12. Щаранский Н. Не убоюсь зла / Н. Щаранский. – М.: ВЕК: ОЛИМП, 1991. – 386 с.

Вильцанюк О.Н.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ПРАВООЗАЩИТНЫЙ АСПЕКТ ПОЛИТИКИ АДМИНИСТРАЦИИ Р. РЕЙГАНА В КОНТЕКСТЕ АМЕРИКАНСКО-СОВЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье проанализировано содержание правозащитных инициатив администрации Р. Рейгана по отношению к СССР. Рассмотрены практические последствия реализации стратегии «распространения демократии» для советского диссидентства. Обоснованно идею о том, что концепция прав человека была использована президентом Рейганом для осуществления идеологической конфронтации. Автором раскрыт вопрос о последствиях правозащитной политики на развитие американско-советских отношений.

Ключевые слова: права человека, стратегия «распространения демократии», администрация Р. Рейгана, диссиденты, американско-советские отношения, Холодная война, идеологическая конфронтация,

Viltsanyuk O.N.

Vinnitsa State M. Kotsiubynsky Pedagogical University

HUMAN RIGHTS ASPECT OF R. REAGAN'S ADMINISTRATION POLICY IN THE CONTEXT OF US-SOVIET RELATIONS

Summary

The article gives a detailed analysis of contents of human rights initiatives of the Reagan administration in relation to the USSR. The paper examines the practical implications of implementing the strategy of «spreading democracy» for the Soviet dissident movement. It justifies the idea that the concept of human rights was used by President Reagan for ideological confrontation. The present study analyzes of the consequences of human rights policy on the development of US-Soviet relations.

Keywords: human rights, «spreading democracy» strategy, R. Reagan's administration, dissidents, US-Soviet relations, the end of the Cold War, ideological confrontation.